

Kósztolni a szép-tudományba

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból

KÓSTOLNI A SZÉP-TUDOMÁNYBA

*Tanulmányok
a Fiatal Művészettörténészek
IV. Konferenciájának
előadásaiból*

Kóstolni a szép-tudományba

Tanulmányok a Fiatal Művészettörténészek IV. konferenciájának előadásából

Főszerkesztő: Székely Miklós

Szerkesztők: Dragon Zoltán, Entz Sarolta Réka, Raffay Endre, Szerdahelyi Márk, Tóth Áron

Grafikai terv, tördelés: Papp Gyula

Szöveggondozás: Asztalos Emese

A borítón a berhidai Szent László templom belső kapujának részlete látható. Konceptió: Sidó Anna, fotó: Szerdahelyi Márk.

A kötet megjelenését támogatta:

Magyar Tudományos Akadémia

Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet

Nemzeti Kulturális Alap

Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar

PÁZMÁNY PÉTER
KATOLIKUS EGYETEM
Bölcsész- és
Társadalomtudományi Kar

© Szerzők

© Szerkesztők

© Fotósok

© Grafikusok

© CentrArt Művészettörténészek Új Műhelye Közhasznú Egyesület

© Fényképek intézményi jogtulajdonosai: Artur Żmijewski; Central Booking Gallery, NYC, USA; Elek István hagyatéka; ZKM | Center for Art and Media Karlsruhe, Németország; Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltára, Kolozsvár, Románia; Fajó János; Foksal Gallery Foundation, Varsó, Lengyelország és Galerie Peter Kilchman, Zurich, Svájc; Forgács Péter; Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Fotótár, Műemléki Tervtár; Hargita Megyei Állami Levéltár, Csíkszereda, Románia; Jan de Nys, Aalst, Belgium; Kiel University Library, Kiel, Németország; London, The British Museum / Trustees of the British Museum, Egyesült Királyság; Magyar Építészeti Múzeum, Budapest; Márton Áron Gimnázium gyűjteménye, Csíkszereda, Románia; MTA KIK Kézirattár, Budapest; National Gallery of Art, Washington D.C.; Országos Széchényi Könyvtár Mikrofilmtár, Budapest; Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest; Róma, Scuola Lante della Rovere; Római Katolikus Gyűjtőlevéltár, Kolozsvár, Románia; Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény; Szépművészeti Múzeum – Magyar Nemzeti Galéria, Budapest; Laczkó Dezső Múzeum, Veszprém.

A kiadványban megjelent írások tartalmaért és a képek jogtisztaságáért minden esetben a tanulmány szerzője felelős.

The authors of the essays are responsible for the contents of the texts as well as for obtaining permission to reprint the images included in their essays.

ISBN 978-963-88825-5-4

CentrArt, 2014

CentrArt

Tartalomjegyzék

<i>Előszó</i>	7
ROSTÁS TIBOR	
<i>Graeco opere – görög modorban II.</i>	
<i>A veszprémi „Gizella-kápolna” és a lékai várkápolna 13. századi falképei</i>	9
KOVÁCS GERGELY	
<i>A felvinci református templom italobizánci stílusú falképei</i>	33
KÓNYA ANNA	
<i>Ikonográfiai összefüggések az alcinai templom falképein</i>	45
MEZEI EMESE	
<i>Hétköznapi jelenetek egy késő középkori kályhán¹</i>	61
PÁL EMESE	
<i>Rubens Szamosújváron?</i>	71
PÁSZTOHY JÚLIA	
<i>Pákei Lajos villa- és lakóház-építésze</i>	85
VARGA ORSOLYA	
<i>Lang Adolf Szegeden és Pécsen</i>	97
SALAMON GÁSPÁR	
<i>Tagok és ragok</i>	
<i>Építészet és nyelv kapcsolata Schulek Frigyes terminológiai kísérletezéseiben</i>	113
IMECS-MAGDÓ ESZTER	
<i>Borszékfürdő modernizációja a 20. század elején</i>	125
GÁL ZSÓFIA	
<i>A kolozsvári Arany János utcai bérvillák</i>	143
LADÓ ÁGOTA	
<i>Az Erdélyi Római Katolikus Státus csíkszeredai főgimnáziumának tervezéséről</i>	157
BALDAVÁRI ESZTER	
<i>A német korai Jugendstil hatása Körössy Albert Kálmán építőművészetére</i>	173
ZSOLDOS EMESE	
<i>A pécsi Jókai-ünnepély képi emlékezete</i>	187

F. DÓCZI ERIKA	
<i>A Betonszemle folyóiratról</i>	199
SEBESTYÉN ÁGNES ANNA	
<i>Molnár Farkas és az építészeti szaksajtó mechanizmusai a két világháború közötti Magyarországon</i>	211
JÁSZ BORBÁLA	
<i>Funkcionalizmus és racionalizmus között Adolf Behne elemzése a modern építészet hőskorából</i>	225
DÉNES MIRJAM	
<i>Ki a naiv? A Dallos Marinka kutatás alapvető kérdései a naiv művészet jellemzőinek tükrében</i>	235
BRUNNER ATTILA	
<i>A magyar játéktervezés történetének néhány kérdése</i>	251
SIMON BETTINA	
<i>Egy festménysorozat öndefiníciója. Károlyi Zsigmond Mérték-képei</i>	265
BRADÁK SOMA	
<i>A rendszerváltás performansa. Elek István köztéri akciói 1985 és 1993 között</i>	277
DUDÁS BARBARA	
<i>Globalizálódó művészet lokális problémákkal – avagy mi történt a művészet vége óta?</i>	295
GÁRDONYI LÁSZLÓ	
<i>A képregény metamédiuma</i>	307
KOSINSKY RICHÁRD	
<i>Michael Fried befogadáselmélete</i>	321
JAN ELANTKOWSKI	
<i>Replaying Memory. Holocaust and Video Art in Péter Forgács's "Meanwhile Somewhere... 1940-1943" and Artur Żmijewski's "The Game of Tag"</i>	331
Személy- és helymutató	343

A pécsi Jókai-ünnepély képi emlékezete

Zsoldos Emese

A 19. század folyamán számos, műfajában és technikájában igen különböző képzőművészeti alkotás készült Jókai Mórról¹, mégis több kortárs emlékező úgy vélte, hogy ezen alkotások által sem tudták megragadni az ábrázolt lényegét: *„nincs egyetlen egy jó arcképe sem. Szín és rajz szegény arra, hogy kifejezze őt, aki nagyszerű, mélységes, változatos és szeszélyes.”* – írja Bródy Sándor *A Jókai feje* című emlékező esszéjében.² Mikszáth viszont úgy véli: *„Jókaira az is ráösmérhet, aki arcképét sem látta, de műveit átérezte.”*³

A kultikus olvasat úgy tartja⁴, hogy az író által írt művek elválaszthatatlanok az író személyiségétől, mivel műveit életmódjával hitelesítette és szentesítette, másrészt az írói alkat a jellem és a mű együttes vizsgálatával lehetséges: a mű nemcsak folytatása alkotója egyéniségének, hanem – éppen Jókainál – toldaléka, pótléka is. A Jókai Mórt övező kultusz összetett jelenségét, dinamikájának irányait a kultusz kutatás perspektívájából többször vizsgálták⁵, az elmúlt években bizonyos részterületeket feltárva értékes irodalomtörténeti, szociokulturális, valamint művészettörténeti adalékokat, összefüggéseket és következtetéseket beemelve a „Jókai-diszkurzus” terébe. Az 1848-as forradalom mint ún. „epoch-making” esemény⁶ meghatározó jellegét és egyszersmind talapzatát adja a Jókai személye iránti kultikus tiszteletnek, az erre vonatkoztatott Mikszáth által használt fa-hasonlat (*„Páratlan népszerűségének lombozata e naptól kezdődik, és innen veszi táplálékát, mint a fa koronája a földtől, amelybe a gyökere lenyúlik.”*)⁷ valószínűleg pontosan érzékelteti ennek működési mechanizmusát. A 19. század utolsó negyedében bekövetkező, az író népszerűségét negatív irányba befolyásoló politikai és magánéleti események közrehatásának dacára éppen ekkor, a századvégen kulminálnak a kultikus hódolat klasszikus formái – nagyszabású ceremóniákkal és ajándékok özönével tarkított országos ünnepségsorozatok.⁸ 1893-ban az 50 éves írói jubileum⁹ szolgált alkalmat a tisztelet reprezentatív módozatainak széleskörű megnyilvánulásaihoz. Mikszáth érzékletesen festi le az egész országot megmozgató készülődést: *„Megindultak szerte a Jókai-ünneppek. Maga a székesfőváros már 1893-ban márczius 22-én díszpolgárnak választotta. Ezt a hódolatot sorba utána csinálták az ország többi városai. A megyék csak majd a nagy budapesti ünnepségre menesztenek küldöttségeket. Az egész ország Jókai-lázban nyüzsgött-mozgott. Az oskolásfiúk szavalatokra készültek. A kertészek ritka virágokat neveltek. A piktorok Jókai életéből vett epizódokat festettek. Kompaktorok, ötvösök és kalligrafusok cizfrábnál-cizfrább kötésű és díszítésű albumokon törték a fejüket.”*¹⁰

Az országos ünnepnapon, 1894. január 6-án, Pécsen – ahogy ekkor az ország számos pontján –, a város szervezésében egész napos, emelkedett hangvételű, a pátoszt sem nélkülöző Jókai-ünnepélyt tartottak. A pécsi helyi lapok híradásaiból tudható, hogy az ünnepség szervezését az előző év végén, 1893. december elején kezdték meg: a Jókai-jubileum előkészítő bizottsága az ünnepély programjának kialakítása céljából a pécsi nemzeti kaszinó helyiségében tartotta alakuló ülését¹¹, majd december végén, az ünnepély programja véglegesen megállapítatott.¹² Eszerint az ún. Hattyú-terem¹³ és a Nemzeti Casino összes termeiben megtartandó műsor a ciszterci-rend pécsi főgimnáziuma által rendezett irodalmi matinével veszi kezdetét, majd a program második részeként az ünnepi estély keretében a pécsi Dalárda és a 44. számú császári és királyi gyalogezred zenekarának előadása következett, s végül Erkel Ferenc *Hunyady László* című operájának nyitányát követően az est zárópontjaként a Jókai-ünnepély közönsége elé tárultak a város műkedvelő polgárai által megjelenített élőképek.¹⁴ Jókai Mór egy-egy regényének egy-egy jelenetét mutatták be három élőképben, amelyeket Zelesny Károly pécsi fotográfus örökített meg, később az ünnepelt részére átnyújtandó emlékalbum számára. Ezen emlékalbumot, s a Jókai-jubileumi ünnepség többi tárgyi dokumentumait, rekvizitumait, albumokat, ajándékokat, okleveleket a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tárának Relikviagyűjteménye őrzi.¹⁵ Megjegyzendő, hogy ez a pécsi emlékalbum nem szerepel *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*, 1898-ban, a Révai Testvéreknél megjelent kötet idevágó jegyzékében.

Az élőkép (tableau vivant) műfaja ugyan mást jelent a művészettörténeti recepció számára, és mást színháztörténeti vonatkozásában, az alapvető jellemzői megegyeznek: kép megjelenítésében statikus, merev, beállított, hangsúlyozottan művi; jelmezeket viselő szereplői kellékek között pózolnak. Egyfelől a 18–19. századi nagypolgári, illetve arisztokrata társasági szórakozás része¹⁶: ahol egy-két percre különféle képzőművészeti alkotások alakjainak testtartását felvéve, annak megfelelő kosztümbe öltözve, a képen ábrázolt tárgyak másolataival körülvéve idézik meg élő emberek élettelen ábrázolatok látványát.¹⁷ A polgári világ élőképeinek történelmi elődei az ókori diadalmenetek és ünnepi felvonulások győzelem illetve veszteség pózai – az uralkodói/hatalmi propaganda által közvetített képek.¹⁸ Az allegorikus jellegű pózok és beállítások képi megjelenítésének utóélete egyértelműen tetten érhető a 20–21. századi mindenkorai ünnep-ek látványvilágában: például a magyarországi állampárti május elsejei felvonulásokon látható jeleneteken. A színházi élőképek középkori és reneszánsz előzmények¹⁹ után főként a 18–19. század folyamán érvényesülnek²⁰, ez a dramaturgiai gyakorlat szituációk és társadalmi helyzetek reprezentálására alkalmas, melyekkel elsősorban a felvonásokat tették hatásosabbá, ezáltal a nézők emlékezetébe véshtették az előadás kimerevített nagyjelenetét. A színlapi források alapján megállapítható, hogy a 18–19. századi magyar(országi) színházak gyakorlatában az élőkép alkalmazása hangsúlyosan a vizuális hatásra való törekvést szolgálja, e látványosság csupán az ábrázolás eszközüvé válik az ünnepi ceremóniákon bemutatott, megkomponált tableau vivant-formáknál.²¹ A tabló-műfaj eme sajátossága az egyházi és világi műkedvelő művészeti megnyilvánulások jellemző mintájaként hasznosul. A fotográfia eszközével megörökíthetővé váltak ezek az időbeliségében illékony műfaj körébe sorolható kép-megjelenítések, hiszen kézenfekvőnek gondolható, hogy a kimerevített pillanatot síkban leképező fotó alkalmasnak mutatkozik az élőkép hasonló specifikumát megragadni.

A Pécssett bemutatott élőképek fotográfusa, Zelesny Károly feltételezhetően Koller Károlytól²², a későbbi királyi-udvari fényképésztől sajátította el a fényképezés alapjait az 1860-as években, aki ekkoriban rajztanárként és fotográfusként működött az erdélyi Besztercén, Zelesny szülőhelyén.²³ Zelesny 1872-ben költözött Pécsre, ahol önálló műtermet nyitott, elsősorban portrékat, városképeket, néprajzi tárgyú fotográfiákat készített; munkáival számos kiállításon is részt vett²⁴, 1884-ben elnyerte az udvari fényképész címet.²⁵ Halálakor, 1913-ban az újságok nekrológiáiban Pécs városának egyik legtekintélyesebb iparosát, a város érdemes polgárát és művész emberét búcsúztatták, aki „a fényképészeti mesterséget művészi színvonalra emelte”.²⁶

A pécsi Jókai-ünnepély programja szerint az első élőkép²⁷ témája: „Kárpáty Zoltán az 1838-iki árvíz alkalmával megmenti Kőcserepy Vilma és védené a kis Liza életét”²⁸ – azaz a Kárpáty Zoltán című regény egyik jelenetét tekinthette meg a város előkelősége, a helyi tudósító interpretálása szerint „a jelenet festői látványt képezett, s talán a legjobban sikerült”²⁹. Erről az élőképről sajnos képi dokumentáció nem maradt fenn, lehetséges, hogy Zelesny Károly nem készített felvételt, vagy valamilyen okból kifolyólag a rendező bizottság nem helyezte el az emlékalbumban. Az esten bemutatott második élőkép³⁰ címe: „A kőszívű ember fiai című regényből az anya bánata a függetlenségi harcba indult két fiának sorsa fölött.”³¹ (1. kép) Az élőképről készült fotográfia polgári szobabelsőt mutat, amely a háttérben kibővül, gazdagon díszített oszlopokkal tagolt csarnok terét jelezve. Az előtérben balra a bánattal küszködő anyát látjuk, baljával a

1. kép: „A kőszívű ember fiai című regényből az anya bánata a függetlenségi harcba indult két fiának sorsa fölött.” Zelesny Károly felvétele, 1894. Fotó: Nemes Rita

szőnyeggel leterített kisasztalra könyököl, míg jobbában levelet tart. Mellette, a szék karfáján helyet foglaló fiatal férfi, minden valószínűség szerint a nevezett regénybeli legifjabb fivért, Baradlay Jenőt mintázza, aki vigasztaló gesztussal tekint anyjára. A csarnokteret imitáló, festett háttérben két fiatal, katonaruhát viselő férfit látunk profilnézetből: Baradlay Ödön és testvére, Richárd; egymást átkarolva, mindketten tekintetüket mereven előre szegezve, egyikük kezében a nemzeti lobogó, míg a másik kivont kardot tart, mintha éppen az ellenséget megpillantva a csataterre indulnának. Az 1848-49-es küzdelmek 20. évfordulójára írt regény egyetlen képbe való sűrítésének művelete a szabadság-hősiesség-vereség-fájdalom hívószavak mentén jeleníti meg és rendezi szimbolikusan is értelmezhető színpadi látvánnyá a Jókai-szöveget. Ha fenntartjuk az élőkép azon sajátosságainak egyikét, amely szerint a mű fontos és meghatározó kimerevített nagyjelenetét kívánja ábrázolni, akképpen a két férfiú a magyar függetlenségért folytatott szabadságharc hőrosaiként értelmezhető, s e küzdelem elbukása következtében, a bánat sújtotta alak mintegy a nemzet érzületét hivatott kifejezni.

Az ünnepély harmadik élőképe³²: „Az arany ember első látogatása a Senki-szigetén”³³. (2. kép) Jókai 1872-ben írt regényének első részében szerepel a megidézett epizód: Timár Mihály a Szent Borbálának címzett hajójával arra a kis Duna-menti szigetre téved – a Senki-szigetere –, ahol Teréza asszony és lánya, Noémi él és gazdálkodik a világtól elvonultan. Az élőképről készített fotográfián az öt alakból álló csoportozatot a sziget növényvilágát imitáló környezet veszi körül. A kép középrészén szemből látható

2. kép: „Az arany ember első látogatása a Senki-szigetén.” Zelesny Károly felvétele, 1894.

Fotó: Nemes Rita

Timár Mihály, balján törökös fejdőben és hosszú, világos színű ruhában a hajóján utazó fiatal, török lány, Tímea - felé fordul hosszú, fehér ruhájának szegélyét megemelve, az üdvözlés gesztusával, a hajós jobb oldalán álló lány, Noémi, a fotográfián feltűnően retusált arccal és hajjal. A felvétel bal szélén a „hivatlan látogató” Kristyán Tódor alakja jelenik meg, a kép jobb szélén Teréza asszony alakját feltételezhetjük, bár némi zavart okoz a beazonosítás szempontjából, hogy a regény szüzse által középkorú asszonyként leírt szereplőt az élőképen Noémivel azonos korú fiatal lány személyesíti meg.

Mindkét élőkép-fotográfiára érvényes, hogy képként nem feleltethetők meg maradéktalanul a regények szövegének, kép és szöveg között az élőkép műfajából következően szükségszerű distancia létesül. A *kőszívű ember fiai* című regény esetében a narratívából kiemelték egy jelenetet és azt egy másik – a szövegben nem szereplő – látomásos képpel egészítették ki, *Az arany embernél* pedig a színpadi megjelenítés perspektívája szerint formálták csoportképpé a címben megjelölt eseményt. A három regényből képezett élőkép – melyből kettőt ismerhetünk Zelesny Károly fotográfiái által – az életmű leginkább méltatott darabjaiból választatott, azaz a 19. század végére kirajzolódó Jókai-kánon biztos pontjait jelentik. A *Kárpát Zoltán* és *A kőszívű ember fiai* tematikájában érvényesíti a magyar történelem dicső korszakát³⁴: a reformkori lelkesülés, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc eseményeinek romantikus eszményszerű és eposzias világnézetű megformálása – ahogy Jókai egyik monográfiája fogalmaz: „a magyar nemzeti léleknek egyik legmaradandóbb becsű és legjellemzőbb megnyilvánulása”.³⁵

3. kép: „Apotheózis”. Zelesny Károly felvétele, 1894. Fotó: Nemes Rita

A kultikus megközelítés alapján, ha az írói életműről beszélünk, az ötven éves jubileum kapcsán, mind a köszöntőkben, az ünnepi méltatásokban, mind az íróhoz kapcsolódó ábrázolásoknál szervesen egybekapcsolódnak az író személyiségjegyei és cselekedetei, közéleti tevékenysége és műveinek eszmeisége. Szükséges továbbá figyelembe vennünk, hogy a Jókai-szakirodalom kultikus paradigmája³⁶ szerint az életmű természetfeletti eredetű és jelentőségű szöveg, szent és érinthetetlen, „*a széptani boncolás haszontalan, hiszen nem érhet el a kifürkészhetetlen megértéséig*”³⁷, így az elemzés és az értelmezés is szükségtelen³⁸. A mű az alkotó személyén keresztül önmagát interpretálja, a „szakralizált” szerző pedig kizárólag a műből ismerhető meg helyesen³⁹: „*kultikus, hermeneutikus kör, ami művet és szerzőt egyként az érinthetetlenségben helyez el.*”⁴⁰ E gondolatmenetet követve az író személyéhez méltó képi megfogalmazás, ekképpen az istenítés képi megjelenítését, az apoteózis formáját kell, hogy kövesse. A pécsi emlékalbum utolsó fotográfiája mindezek figyelembevételével többrétű értelmezést nyer, az élőkép-sorozat magasztos zárópontja⁴¹ az *Apotheózis* címmel bemutatott ábrázolat.⁴² **(3. kép)** Az írói megdicsőülés egyik hagyományozódott formáját láthatjuk, mely során az író ábrázoló mellszobrot ifjú lányalak megkoszorúzza, illetve a halhatatlanság babérkoszorúját emeli fölé, miközben az ünnepelt szerző műveinek szereplői csoportozatot alkotva veszik azt körül. A Zelesny-kép középrészén Jókai büsztjét drapériával letakart és örökzölddel díszített posztamensre helyezték.

A Pécsi Figyelő 1893. december 23-ai száma arról informálja olvasóközönségét, hogy megérkezett Pécsre a Zala György által mintázott, és a téli kiállításon közszemlére tett Jókai-szobor gipsz másolata, mely az ünnepség fő kellékét fogja képezni.⁴³ Zala György 1893-ban fehér márványból készítette el Jókai büsztjét, bronz babérággal díszítve⁴⁴, a szobrot a Képzőművészeti Társulat téli kiállításán láthatta először a közönség⁴⁵, majd 1894-ben felállították az író sváb-hegyi kertjében⁴⁶, ma a Magyar Nemzeti Galéria gyűjteményében⁴⁷, és a Petőfi Irodalmi Múzeum Művészeti Tárában⁴⁸ is található egy-egy példány. 1894-ben az egész országra kiterjedő jubileumi ünnepségek során Jókai nem tudott eleget tenni valamennyi meghívásnak, így számos esetben önmaga helyett a Zala-féle szobor bronzból kiöntött változatát küldte mintegy helyettesítendő személyét⁴⁹ a róla mintázott érc alak⁵⁰: „*Jobb minékünk itthon. – írja válaszul Jókai az egyik ilyen meghívás kapcsán – Hanem majd magam helyett elküldöm mindenüvé azt a remekül készült mellszobromat, amelyet most végzett be Zala György művész barátom. Az legalább ott marad emlékül s a lelkemnek egy darabja is vele.*”⁵¹ Jókai utóbbi megjegyzése még emelkedettebb, s némiképp misztikus kontextusba helyezi a helyettesítő funkcióval felruházott szoborművet(műveket). A Pesten zajló örömnünnep folyamán, a Redoutban, az Operában és a Nemzeti Színházban is a Zala-féle mellszobrot állították fel, míg az előbbi két helyszínen pálmák, örökzöld narancs- és tuja-fák vették körül, a színházban *A szigetvári vértanú*⁵² Jókai-dráma első és utolsó felvonásának előadását követően apoteózis jelenetben a színészek Jókai-darabok szereplőinek jelmezeiben hódoltak az ünnepelt szerző büsztje előtt.⁵³ Vélhetőleg a magyarországi művész-dicsőítési ceremóniák dramaturgiájának alaptípusát az 1859-es Kazinczy-emlékünnap képezi⁵⁴, amely mintegy élőképül szolgálhatott az 1894-es Jókai-ünnepség és apoteózis jelenetek megvalósításához is.

A pécsi élőképen nem a Zala György által mintázott szobor másolata fölé tart örökzöldből font koszorút a fiatal lányalak, hanem minden valószínűség szerint Huszár Adolf 1882–1883 folyamán készült Jókai-mellszobrának gipsz változatát helyezték

4. kép: Jókai Mór 50 éves irodalmi működése tiszteletére Pécsen 1894. január 6-án rendezett ünnepély emlékalbumának belső címlapja. Fotó: Nemes Rita

a dicsőítési jelenet középpontjába. A pécsi emlékalbum belső címlapjának festett illusztrációján (4. kép) is e mellszobor fölé tart babérkoszorút a Múzsza, míg balját Pécs város címerére⁵⁵ helyezi, - ekképpen a város hódol Jókai szobra előtt, a helyettesítő vonatkozásból következőleg Jókai Mór személye előtt, aki e szakrális ceremóniák által már életében az alkotói halhatatlanság képzetkörébe vonódik.⁵⁶

A kultikus közelítésmód az alkotói szakralitás számos elemét érvényesíti,⁵⁷ ahogy az író által létrehozott szöveg (mű) hordozza e jegyeket, úgy maga az alkotó személye is, illetve az őt ábrázoló, megjelenítő portré. Gyulai Farkas 1898-ban Jókai Mórhoz írott levele arról tanúskodik, hogy az író arcképét a szentkép-tisztelet hagyományozódott formái szerint kívánják kezelni: „fáj a lelkemnek, hogy nincs egy arcképem Méltóságodtól. Lakásom legszebb (és legszárazabb!) falán egy díszhelyet tartok évek óta a Méltóságod arcképének. Igen-igen kérem küldjön egyet nekem Méltóságod, 17 esztendei irodalmi működésem egyik legszebb jutalmának tekinteném. Biztosíthatom, hogy hálából soha arcképe mellől a friss virág és lomb el nem marad nálunk, még a gyermekeink is majd ékesíteni fogják virággal.”⁵⁸

Nyilvánvalóvá válik, hogy a tisztelet kifejezésére profán-szakrális dichotómiát teremtető nyelvi és vizuális reprezentációs formákat működtető közösségi kulturális emlékezetéről beszélhetünk. A Jókait ünneplő pécsi előképek, illetve fényképfelvételeik művészi kvalitásukat tekintve nem jelentősek. E képi konstrukciók elsődleges funkcióját abban láthatjuk, hogy létrehozójuk a „pécsi közösség” az általuk alkalmazott vizuális nyelven egyértelműen kifejezésre juttassa a „magasabb rendű” személyhez/alkotóhoz köthető nemzeti és/vagy kulturális narratívához való tartozást.

Jegyzetek

- 1 Félalakos, és 3/4-ed alakos litográfiák és acélmetszetek, amelyek az 1850-es és 1860-as években készültek, s népszerűsítendő az író, a különböző szépirodalmi, művészeti, és ismeretterjesztő folyóiratok műmelléklet formájának köszönhetően a szélesebb nagyközönség számára is hozzáférhetőekké váltak. A Jókairól készült fotográfiák, pontosabban a fotók nyomán készült fametszet, illetve acélmetszet ábrázolások, majd a nyomdatechnikai lehetőségek kiszélesedése folytán fénynyomat változataik az 1860-as évektől kezdődően jelentek meg. A 19. század utolsó harmadában az olajfestmények reprezentatív háromnegyed- és egészalakos kompozícióit követő fotográfiák pedig képeslapként, illetve képes levelezőlapként sokszorosítva népszerűsítették Jókai arcát. Vö. E. CSORBA Csilla: Ábrázolások az íróról. In: *„Egy ember, akit még eddig nem ismertünk.” A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa*. Szerk. E. CSORBA Csilla. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2004. 147–217; E. CSORBA Csilla: *„Baráti emlékül – Jókai Mór.” Jókai Mór összes fényképe*. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Népművelési Propaganda Iroda, 1981.
- 2 BRÓDY Sándor: *A Jókai feje*. In: *Jövendő*, II. évf. (1904) 19. sz. 41.
- 3 MIKSZÁTH Kálmán: *A mi fejedelmünk és övéi*. In: *Magyar Salon*, I. évf. (1884) 29.
- 4 VÖ. SÖTÉR István: *Jókai Mór*. Budapest, Franklin, é. n; [1941]. 47–54.
- 5 SZILASI László: *A selyemgubó és a „bonczoló kés”*. Budapest, Osiris, Pompeji, 2000. 64–75. (Jókai Mór Hétköznapi című regényének kultikus olvasata fejezet); POR-KOLÁB Tibor: *„Üldözöttje a hatalomnak.” Egy fejezet a „Jókai-regényből.”* In: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve: Tanulmánygyűjtemény*. Szerk. TAKÁTS József. Budapest, Kijarat, 2003. 173–186; KALLA Zsuzsa: *A dolgozószoza mint műalkotás. Jókai Mór budapesti otthonainak tárgyi világa*. In: *Budapesti Negyed*, XV. évf. (2007) 4. sz. 305–332. http://bfl.archivportal.hu/id-1263-kalla_zsuzsa_dolgozoszoza_mint.html (letöltés ideje: 2014. 04. 23.); E. CSORBA Csilla: *Meztelen a király. A Jókai-szobor története*. In: *Budapesti Negyed*, XV. évf. (2007) 4. sz. 411–430. http://bfl.archivportal.hu/id-1266-e_csorba_csilla_meztelen_kiraly.html (letöltés ideje: 2014. 04. 23.)
- 6 VÖ. RICOEUR, Paul: *A történelem és a fikció kereszteződése*. Ford. Jeney Éva. In: RICOEUR, Paul: *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok*. Szerk. SZEGEDY-MÁSZÁK Mihály. Budapest, Osiris, 1999. 363.
- 7 MIKSZÁTH Kálmán: *Jókai Mór élete és kora*. Budapest, Révai Testvérek, 1907. 153–154.
- 8 VÖ. *A Jókai-jubileum és a nemzeti díszkiadás története*. Budapest, Révai, 1898; *Jókai jubileuma*. In: *Vasárnapi Újság*, 41. évf. (1894. január 14.) 2. sz. 20–21; E. CSORBA Csilla: *Szedderinda. Az élő Jókai kultusza*. In: *Tények és legendák, tárgyak és ereklyék*. Szerk. KALLA Zsuzsa. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1994. 57–65; RÓZSAFALVI Zsuzsanna: *„Ötvenéves aranylakodalm a múzsával.” A Jókai-jubileum és a díszkiadás története*. In: *Budapesti Negyed*, XV. évf. (2007) 4. sz. 335–359. http://bfl.archivportal.hu/id-1264-rozsafalvi_zsuzsanna_quot_tveneves.html (letöltés ideje: 2014. 04. 23.); SZAJBÉLY Mihály: *Jókai Mór*. Pozsony, Kalligram, 2010. 318–323. (‘Jókai-jubileum, avagy Jókai, a médiasztár’ című fejezet)

- 9 Jókai Mór írói munkásságának kezdetét 1842-től, az akadémiai dicséretben részesített A zsidó fiú című verses dráma megírásának évétől számította. Vö. HEGEDÜS Sándorné Jókay Jolán: *Jókai és Laborfalvi Róza. Hegedüs Sándorné Jókay Jolán emlékiratai*. Budapest, Singer és Wolfner, 1927. 325.
- 10 MIKSZÁTH, 1907. 201.
- 11 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 2. 3.
- 12 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 23. 3.
- 13 A pécsi Hattyú-terem a Király u.15. alatti táncterem.
- 14 *Pécsi Figyelő*, 1894. január 9, 2–3.
- 15 A pécsi emlékalbum leltári száma: R. 62.62.
- 16 Pesten 1899-ben a Műbarátok Körének a Park Klubban a művészek nyugdíjalapja javára rendezett estélyén előadott élőképeken a hazai arisztokrácia jelesei híres festmények alakjait mutatták be. (gróf Andrassy Tivadarné Benjamin Constant „Theodora bizánci császárné” képét ábrázolva, Széchenyi Hanna grófnő Botticelli „Minerva” című képét megjelenítve, Széchenyi Anna grófnő mint Madame Récamier látható Jacques-Louis David festményéről) Fényképfelvételeket Strelisky Sándor készített. Sz.: *Estély a Park-Klubban*. In: *Vasárnapi Újság*, 47. évf. (1900. február 11.) 6. sz. 81–83. Ld. BAJI Etelka: *Strelisky. Egy fényképészdinasztia száz éve*. A Magyar Fotográfia Történetéből, 23. Magyar Fotográfiai Múzeum, 2001. 57–61.
- 17 KÓKAI Károly: *Élőképek. Tableaux vivants*. In: *Balkon*, X. évf. (2002) 6. sz. 29.
- 18 KÓKAI, 2002. 29.
- 19 PÓR Anna: *Egy elfelejtett műfaj. A magyar színjátszók tablói a XIX. század első felében és Balog István tablókönyve*. In: *A Petőfi Irodalmi Múzeum évkönyve*. Szerk. BARÓTI Dezső. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, Múzeumi Ismeretterjesztő Központ, 1967–1968. 89–90.
- 20 A 18. századi színpadi megjelenítés egyik felfedezőjének Carlo Antonio Bertinazzit [„Carlin”] (1710–1783) tartják, aki Jean-baptiste Greuze (1725–1805) „A falusi mátka” (1761) festményének mintájára állított be színpadképet. Mint színjáték-műfaj Denis Diderot „A drámaköltészetről” (1758) című tanulmányában is szerepel. PAVIS, Patrice: *Színházi szótár*. Budapest, L’Harmattan, 2006. 123.
- 21 JÁNOS-SZATMÁRI Szabolcs: *Élőképek a régi magyar színpadon*. In: *Symbolon*. Színháztudományi Szemle. VI. évf. (2005) 2. sz. 121.
- 22 KÖVÁRI Ilona Ágnes: *Koller Károly élete és munkássága*. In: *Folia Historica*. A Magyar Nemzeti Múzeum évkönyve 8. Budapest, 1980. 79–100.
- 23 B. HORVÁTH Csilla, *Egy vidéki fényképész: Zelesny Károly*. In: *Fotóművészet*, XL. évf. (1997) 1–2. sz. 91.
- 24 A 19. század második felében elsősorban az iparmű tárlatok egyre szaporodó és egyre nagyobb szabásúvá váló seregszemléje biztosítja a lehetőséget fényképeszeti kiállításokra a hazai területen. Zelesny Károly 1876-ban Szegeden, 1877-ben Bécsben, 1879-ben Székesfehérvárott, 1885-ben a fővárosban rendezett országos általános kiállításon, 1886-ban a portugáliai Portóban, majd 1889-ben ismét Bécsben, 1896-ban az ezredéves kiállításon szerepelt.
- 25 B. HORVÁTH, 1997. 95.
- 26 B. HORVÁTH, 1997. 98.
- 27 Az első élőképet előadta: Fekete Etelka, Brodszky Lajos, Rozinszky Elvira.

- 28 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 23. 3.
- 29 *Pécsi Figyelő*, 1894. január 9. 3.
- 30 A második élőképet előadta: Denk Lajosné szül. Vizkelety Fennena, Molnár József, Jasek Sándor, Zsolnay Gyula.
- 31 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 23. 3.
- 32 A harmadik élőképet előadta: Schunk Emilia, Balogh Marianna, dr. Daróczy Aladár, dr. Rónaky Kálmán.
- 33 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 23. 3.
- 34 Mint „epoch-making” események, „amelyeket egy történelmi közösség nevezeteseinek tart, mert bennük eredetét vagy erőforrását látja”. RICOEUR, 1999. 363.
- 35 ZSIGMOND Ferenc: *Jókai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1924. 171. Jókai kommentárjaiból pedig tudható, hogy „legkedvesebb regényének” Az arany ember című munkáját tartotta.
- 36 Vö. SZILASI, 2000. 22–63.
- 37 Uo. 44.
- 38 Uo. 51.
- 39 Uo. 52.
- 40 Uo. 52.
- 41 Az Apotheózis-élőképet előadta: dr. Áronffy Rókusné, dr. Bodó Aladárné, Forray Agatha, Jeszenszky Irén, Kovácsfy Irén és Bella, Lechner Nessza, Maleter Eszti, Mihályfy Irén, Psik Mariska, Rihmer Ada és Ilona, Sziebert Terka, Vasváry Vilma és Irma, Balogh Marianne, Denk Lajosné, Fekete Etelka, Reeh György, Rihmer Béla, Rónaky Kálmán, Rozinszky Elvira, Sunk Emma, Bodó Aladár, Daróczy Aladár, Jasek Sándor, Molnár József.
- 42 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 23; 3.
- 43 *Pécsi Figyelő*, 1893. december 23; 3.
- 44 BORBÁS György. *A millennium szobrása: Zala György*. Budapest, Kossuth, 1999. 92.
- 45 *A Képzőművészeti Társulat téli kiállításáról*. In: *Vasárnapi Újság*, 40. évf. (1893. december 10.) 50. sz. 845–846.
- 46 *Jókai jubileuma*. In: *Vasárnapi Újság*, 41. évf. (1894. január 7.) 1. sz. 12.
- 47 Magyar Nemzeti Galéria, ltsz. 81.71.-N.
- 48 Petőfi Irodalmi Múzeum, ltsz. 91.42.1.
- 49 Vö. Jókai Mór Petőfi-szobráról: „Szobrod előtt állok! Beszédét hallgatom! Mert beszél a szobor, csak érzék kell hozzá, amely meg tudja hallani, mit? Az érc lát, a kő érez, ha emberi alakot öltött.” Jókai Mór: *Petőfi Sándor ötven év után*. In: *Vasárnapi Újság*, 45. évf. (1898. március 13.) 11. sz. 165.
- 50 A felállított mellszobor a már nem élő ünnepezt művészt hivatott helyettesíteni, a halhatatlanságban élő génuszt megjelenítve. SINKÓ Katalin: *A művészi siker anatómiája 1840–1900*. In: *Az irodalmi kultusz kutatás kézikönyve: Tanulmánygyűjtemény*. Szerk. TAKÁTS József. Budapest, Kijarat, 2003. 53; 231. jegyzet.
- 51 JÓKAI Mór: *Nyílt levél Kemény Nándornéhoz*. In: *Vasárnapi Újság*, 40. évf. (1893. április 16.) 16. sz. 272.

- 52 JÓKAI Mór: *A szigetvári vértanúk: Eredeti szomorújáték négy felvonásban* (1860) In: J. M.: *Drámák (1843–1860)*. Szerk. SOLT Andor. Budapest, Akadémiai, 1971. 585–672.
- 53 Jókai jubileuma. In: *Vasárnapi Újság*, 41. évf. (1894. január 14.) 2. sz. 21, 24. 1890-ben a magyar színészet száz éves évfordulójának díszelőadásán Jókai Mór „A földön járó csillagok” alkalmi darabjának „látomásai”-ban megjelenített színpadképek a magyar színészet dicsőségteljes korszakait mutatják be: Katona József mellszobra körül a Bánk Bán két jelenetének alakjai láthatók, Szigligeti Ede szobrát színműveiből vett jelenetek veszik körül. *A magyar színészet ünnepe*. In: *Vasárnapi Újság*, 37. évf. (1890. november 2.) 44. sz. 712–713, 719.
- 54 Vö. Praznovszky Mihály: „A szellemiadal ünnepei”. *A magyar irodalom kultikus szokásrendje a XIX. század közepén*. Budapest, Mikszáth, 1998. 47–59. „Hódolat Kazinczy Ferencz szellemének”. In: *Vasárnapi Újság*, 6. évf. (1859. október 27.) 44. sz. 521; *A Kazinczy-ünnepély Pesten, Kazinczy-ünnepélyek a vidéken*. In: *Vasárnapi Újság*, 6. évf. (1859. november 6.) 45. sz. 538–539; *Vasárnapi Újság*, 6. évf. (1859. november 13.) 46. sz. 546–548.
- 55 „Az ezüst pajzsfőben II. József és Mária Terézia nevének kezdőbetűi feketéllenek. A pajzsra liliomos arany korona van helyezve, őreiül jobbról a hűség nemtője szolgál, lábainál nyugvó kutyával, balról az ipar gényusa vörös ruhában, jobbában ásót tartva, míg lábainál egy méhköpű arany méhessel körül repkedve látható. A pajzs két mezejében a mindkét felül kirúgó hegyoldal közbul a Mecsek hegy arany koronával csúcsán s jobbról egy oldalgó arany csillaggal, balról ezüst félholddal körülvéve emelkedik ki, melynek aljában Pécs városa terül el csürlő alakban fallal kerítve, mind a négy szegletén egy-egy vörös fedelű kapuval. A falakon belül az öt tornyú székesegyház látható, kívül zöld talajon a Tettye vize középtűt áthidalva a bal hegyoldaltól ömlik ki s onnan rézsút kanyarog tovább.” TAGÁNYI Károly: *Magyarország czímertára*. Budapest, 1880. 61. XXXVIII. Tábla.
- 56 A budapesti ünnepségen Rákosi Jenő, az Otthon írói kör elnöke, Jókait köszöntő lelkesült szavai is erről tesznek tanúbizonyságot: „Engedtessek meg, hogy e napon téged Mózeshez hasonlítsalak, kit az Úr anyala felvitt a magaslatra és megmutatta neki az ígélet földjét. A költő ígélet földje a halhatatlanság és téged e nemzet ölelő anyala felvitt e mai nap magaslatára és azt mondta: «Nézz körül, halljad a riadó éljenést és ízeled meg a halhatatlanságot, mely te reád vár.» ...Egyben fogsz különbözni Mózes-től: Mózes nem ment be az ígélet földjére, míg te már elérted azt; te élni fogsz örökre, míg a magyar nyelv élni fog!” *Vasárnapi Újság*, 41. évf. (1894. január 14.) 2. sz. 23.
- 57 Vö. KIRÁLY Erzsébet: „*Laudatio artis*” 19. századi képzőművészetünk dicséretének egykorú emlékei. In: *Aranyérmek, ezüstkoszorúk. Művészkultusz és műpártolás Magyarországon a 19. században*. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1995. 63: „A szentség tartalmai az alkotás minden mozzanatára kiterjednek: szent a művész, aki isteni módon alkot, szent a mű, melyet létrehoz, megszentelt a hely, ahol alkot, és az óra, amelyben a mű születik.”
- 58 Gyulai Farkas levele Jókai Mórhoz. Kolozsvár 1898. november 11. OSZK Kézirattára. Fond V/200. Idézi: E. CSORBA Csilla: *Fényképfelvételek*. In: „*Egy ember, akit még eddig nem ismertünk*”: *A Petőfi Irodalmi Múzeum Jókai-gyűjteményének katalógusa*. Szerk. E. CSORBA Csilla. Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2004. 170.

Képjegyzék

1. kép: „*A kőszívű ember fiai című regényből az anya bánata a függetlenségi harcba indult két fiának sorsa fölött.*” Élőkép Jókai Mór 50 éves irodalmi működése tiszteletére Pécssett 1894. január 6-án rendezett ünnepélyen.
Zelesny Károly felvétele, 1894.
Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
[fotó: Nemes Rita]
2. kép: „*Az arany ember első látogatása a Senki-szigetén.*” Élőkép Jókai Mór 50 éves irodalmi működése tiszteletére Pécssett 1894. január 6-án rendezett ünnepélyen.
Zelesny Károly felvétele, 1894.
Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
[fotó: Nemes Rita]
3. kép: „*Apotheózis.*” Élőkép Jókai Mór 50 éves irodalmi működése tiszteletére Pécssett 1894. január 6-án rendezett ünnepélyen.
Zelesny Károly felvétele, 1894.
Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
[fotó: Nemes Rita]
4. kép: Jókai Mór 50 éves irodalmi működése tiszteletére Pécssett 1894. január 6-án rendezett ünnepély emlékalbumának belső címlapja.
Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest
[fotó: Nemes Rita]

Visual memory of the Jókai-celebration at Pécs

According to the cultic paradigm of the Jókai literature his oeuvre is a text of supernatural origin and importance. It is intangible, consequently its analysis and interpretation are also unnecessary. Through the personality of the creator the work interprets itself, thus the „sacralized” author can be exclusively known by his work in a right way: „a cultic, hermeneutic circle which places work and author as one in intangibility”. Following this train of thoughts a visual formulation worthy of the writer’s personality must thus follow the representation of the deification, the form of the apotheosis. In 1894 the writer’s 50th anniversary afforded an opportunity to a comprehensive manifestation of the homage’s representative manners. On the national commemoration day of January 6 a whole day Jókai-celebration of elevated atmosphere was held, not without some pathos. As closing point of the evening some living pictures of the city’s amateur burghers burst upon the audience’s sight which were rendered immortal by the local photographer Károly Zelesny for a memorial album presented somewhat later to the person fêted. In the essay I have been interpreted the living pictures („tableau vivant”) represented on the photographs as „after-image” in art historical perspective.